

Մ. ՆԵՐՍԻՍՅԱՆ

ԱՐԻՒՎԱՅԻՆ ՄԻ ՆՈՐ ՓԱՍՏԱԹՈՒՂԹ 1812 թ. ՀԱՅՐԵՆԱԿԱՆ ՊԱՏԵՐԱԶՄԻ ՄԱՍԻՆ

Ռուս ժողովրդի 1812 թ. հայրենական մեծ պատերազմը օտար բռնակալների և ագրեսորների դեմ նրա մղած դարավոր պայքարի ամենափայլուն էջերից մեկն է: Համաշխարհային տիրապետության ձգտող Նապոլեոնի հզոր բանակները, որ գրավեցին զրեթե ամբողջ Եվրոպան, գլխովին ջախջախվեցին Ռուսաստանում՝ հայրենական պատերազմի դուրս եկած ռուս մեծ ժողովրդի հուժկու հարվածների տակ:

Նապոլեոնի դեմ ռուս ժողովրդի մղած հերոսական այդ պատերազմի մասին կան ոչ քիչ քանակությամբ հրատարակված ուսումնասիրություններ ու գրավոր դոկումենտներ: Տարբեր ժամանակներում հրատարակվել են նաև այդ պատերազմի ժամանակակիցներից մի քանիսի հուշերն ու տպավորությունները: Սակայն մեր արխիվներում կան դեռևս չհրատարակված մի շարք փաստաթղթեր, որոնք պակաս հետաքրքրություն չեն ներկայացնում 1812 թ. հայրենական մեծ պատերազմի ամբողջ վեհությունն ու հանդամանքները հասկանալու և պարզաբանելու համար: Այդպիսի, մինչև օրս անծանոթ մնացած ու չհրատարակված արխիվային փաստաթղթերից մեկի վրա է, որ այստեղ ցանկանում ենք հրավիրել մեր գիտական շրջանների ուշադրությունը:

ՀՍՍՐ Մյասնիկյանի անվան Կենտրոնական Հանրային գրադարանում պահվում է Լազարյան ձեմարանի արխիվը, որի նայելու ժամանակ մենք հանդիպեցինք հայ հարուստ առևտրական, ցարական կառավարության պատասխանատու շրջանների հետ կապ ունեցող Հ. Լազարյանի նամակներից մեկին: 1812 թ. դեկտեմբերի 19-ին գրած իր այդ նամակում Լազարյանը, որպես ժամանակակից, պատմում է 1812 թ. հայրենական պատերազմի, Նապոլեոնի բանակների ջախջախման և այլ հարցերի մասին: Նամակը գրված է Պետերբուրգում և հասցեագրված է ոմն Աստվածատուր արքեպիսկոպոսի: Լազարյանի այդ նամակը գրված է հայերեն լեզվով և ունի երկու վարիանտ (տես Լազարյան ձեմարանի արխիվ, գործ № 104, դոկումենտներ № № 9 և 10), որոնք, ինչպես պետք է ենթադրել, սևագրություններ են: Այդ երկու վարիանտում էլ կան ջնջումներ, որոնք մենք այստեղ տալիս ենք, առնելով նրանք փակագծերի մեջ: Ահա այդ նամակի առաջին վարիանտը.

«Սրբազնագուհեղ հայր Աստվածատուր Արքեպիսկոպոսիդ սրբոյ Աջոյն (համբոյր) մատուցանեմ զհամբոյր.

Ձերոյ Սրբազնութեան օրհնառաք նամակքն ի 20 և ի 28 ապրիլի նաև ի 15-էն յունիսի դրեալ (մեծաւ) յարգամբ իւրաքանչիւրն ի ժամանակին ընկալեալ մատուցանեմ իմոյ զգերագալի շնորհակալութիւն, թէև կանխաւ հարկ էր ինձ (զսոյն) զխոնարհական գրութիւն իմ փութացուցանել (առ ձեր սրբազնութիւն), բայց զանազան խառնակութիւնք տեղւոյս որպիսութեանց՝ որք և բազում զբաղմունք իմ և անհանգստութիւն մտաց արգելք եղեն ինձ մինչև ցարդ լրացուցանել զայն պարտաւորութիւն իմ, առ որ յուսամ (ներողամտութիւն ստանալ ի սրբազնագունեղ հօրդ իմոյ) գտանել զհայրական ներողութիւն ի Տեառնէդ սրբազնագունեղէ:

Արդ ի յառաջնոյ գրութենէ ձերոյ Սրբազնութեան տեղեկացեալ՝ որ համահաճութեամբ սրբազնակատար քահանայապետի և բարձրագոյն խորհրդարանի սրբոյ Աթոռոյն մերոյ, սրբազնագունեղ հօրդ իմոյ վիճակեցաւ քինել ծայրագոյն հոգևորական կառավարիչ կողմանցդ, վասն որոյ զբարի գալուստն ձեր շնորհաւորելով մաղթեմ ի տեառնէ պարգեւել ձեզ յաջողութեամբ լրացուցանել զսոյն հոգևոր պաշտօն ձեր ի բարեկարգութիւն յանձնեցեալ ձեզ հօտին, ի կատարումն բարեմիտ և ազգօգուտ կամաց սրբազնապետար քահանայապետին և բարձրագոյն խորհրդաբանի սրբոյ Աթոռոյն և ի միթարութիւն համայն մերադնէիցս:

Ի ներ երկրորդին (գրութեան) յառանձնական գրութենէ ձերոյ ծանօթացայ վասն յանդգնութեան Մինասայ եպիսկոպոսի, որ ի ժամանակին նախկին կուսակալի կողմանցդ մարքիդ Պաւլուչի յառաջացեալ ի նմանէ յիւրաւի հիացման արժանի է խառն հոգևորականաց մերոց, որք ի ժամանակիս յայսմիկ երևեցուցին զինքնահանձարութիւն իւրեանց, որովք ոչ թէ խանգարեն բարեկարգութիւնք սրբոյ Աթոռոյն միայն, այլ և համայն ազգի մերոյ, ի գալն աստ մարքիդ Պաւլուչի որ ինչ հարկ էր յայտնեցի նմա զորպիսութենէ իրին և թէև խարրալեալ էին միտք նորա, բայց ներգործութիւնս ինչ ոչ արար, (պուցէ) իցէ թէ հետեւելով և բանից իմոց՝ լռեաց: (Սակայն կամիմ աստէն կարճառօտաբար) և այժմեայ (որովհետև) նորոգ կուսակալ կողմանցդ Նիկողայ Ֆեդորովիչն գոլով բարի անձն և բարի հոգի յուսամ զի կատարելապէս վերահասու եղեալ ճշմարտութեան հանդարտեցուցեալ իցէ զյանդգնական դիմեցմունս յիշեալ (Մինասայ) եպիսկոպոսի, առ որ ըստ (խնդածայր) կամաց ձերոց սրբազնութեան, ահա ընդ սմին առաքեցի զյանձնարարական գիր վասն ձեր՝ յիշելով, ի նոյն և վասն Մինասայ եպիսկոպոսի հակառակութեանցն:

Վասն տեղոյս պատերազմական որպիսութեանց ծանուցանեմ ձերոյ սրբազնութեան՝ որ զկնի (բազում) սաստիկ աւերմանց (ի կողմանէ քջնամուտոյն) գանազան ֆաղաֆաց և Մոսկովու մայրաքաղաքին, ուր (անհնարին) հրոյ նարակ եղեն ամենայն գեղեցկայարմար շինուածք և տուն, ընդ որոց և իմ մի (երկու) տունն անդ՝ հանդերձ ամենայն կարասիւք և ընչիւք (որք մնացեալ են) այրեցեալ և միւսն կողոպտեալ իսպառ. այժմ ողորմութեամբ ամենակարօղին (Աստուծոյ) զօրքն մեր (մեծաւ) յազբանակութեամբ վանեմ զքջնամին ի սահմանաց տէրութեանս. անհնարին (բազմութիւն) քիւ գերեաց, հրացանից և դրօշակաց անկելոց ի ձեռս զօրաց մերոց. (նաև մեծագոյն և մշտնաւոր իրացն գոյս քջնամին կողոպտեալ և ի Մոսկով ֆաղաֆին և ի յայլ

տեղիս և որք վերստին անկան ի ձեռս զօրաց մերոց յաղթողաց) վկայեն (մեզ) որ թշնամին ի մեծի տագնապի և ի նեղութեան փախչի ի սահմանացս: Ապա-
ւինեալ ուրեմն ի նախախնամութիւն տեսնոն ամենակարօղի սպասեմք յաջո-
ղութեամբ աւարտման պատերազմիս (ընդգծումը մերն է—Մ. Ն.)

Եւ յայլում ամենայն յանձնելով զիս ի մաքուր աղօթիցդ օժանդա-
վութեան և սրբոյ աջոյ խոնարհական համբոյր մատուցանելով քնամ հա-
րազատ մտերմութեամբ և վերապատուութեամբ

ձերոյ Սրբազնութեան

Ամենախոնարհ ծառայ.

Կիսն իմ և դաւակունք ամենեքին ջերմեռանդ խոնարհութեամբ ողջոյն
մատուցանեն ձերոյ սրբազնութեան և սրբոյ աջոյդ համբոյր նուիրեն:

Դեկտեմբերի 19, 1812 թ. Ս. Պ. Բուրգ.»

Նամակի երկրորդ վարիանտը.

«Բարձր Սրբազան Տէր

Ողորմածագունեղ հայր.

Նամակքն օրհնութեան ձերոյ Սրբազնութեան ի մայիսի 28 և 30, ի յու-
նիսի 19, և ի յօգոստոսի 13-ին գրեցեալ, իւրաքանչիւրն ի ժամանակի
ընկալեալ եմ և ուրախ լեալ ընդ ողջութիւն անձին ձերոյ, որքան և բաղ-
ձայի փութով պատասխանել ձեզ՝ բայց զկնի 11-ին ապրիլի գրեցելոյս չու-
նիմ մատուցեալ առ ձեզ զգիր, յուսամ ներող լինիջիք առ այն՝ գովով ըստ
բաւականին տեղակ ներհակ որպիսութեանցն անցելոց:

Մատուցանեմ զանբաւ շնորհակալութիւնս վասն հայրական սիրոյ
Սրբազնութեանն զոր ունիք ցուցեալ որդւոյն իմոյ Յովհաննիսի ի ժամա-
նակի ձեր և նորա հանդիպելոյ ի յԱթդարխան, որոյ վասն և նա բազմիցս
գործունակութեամբ զձէնջ յիշատակեալ էր ի գրութիւնս իւր առ յիս, յու-
սամ զինոյն սէր և օրհնութիւն ոչ պակասի ի նմանէ և ի մէնջ ամենեցունց:

Առ քնեաղ Գոլիցին հասանելի երկու փակեալ փաթեթքն՝ որք ի սըր-
բազան հայրապետէն ի ձեռն ձերոյ Սրբազնութեան առաքեցեալք էին առ
յիս (առ ի հասանելոյ քնեաղ Գոլիցինին) ի ստանալն զնոսին մատուցի նմա,
բայց ի պատճառէ խառնակ որպիսութեանց, չեղև հնար հետեողութիւն
ինչ ի կողմանէ իմ ի գործ արկանել՝ որ վասն ժողովրդոյ սրբոյ Աթոռոյն.
ի գէտ համարելով թողուլ անցանել միջոցի ինչ, մինչև տեսցուք թէ որ-
պիսի տնօրէնութիւն Տեսառն է լինելոց զի ըստ այնմ ներգործեսցուք:

Վասն Գրիգոր Վահրամովին ի Հայրապետէն գրեցեալ թուղթն ևս մատուցի
քնեաղին և յուսամ որ յարգելով զմիջնորդութիւն և զխնդիր վեհապետի՝
ոչ թողուլ զնոյն առանց կատարման ի պատշաճ ժամանակի:

Վասն Մօսկով քաղաքի անբմանն ոչ բովանդակի աստեմ լիովին պատ-
մութիւն՝ ասեմ միայն որ բովանդակ գեղեցկաշէն և երևելի տունք բնակչաց,
նաև պալատն քաղաքականք, վանօրայք և եկեղեցիք բազումք եղեն կերա-
կուր իրոյ և մեր երկու եկեղեցիքն անդ ողորմութեամբն Աստուծոյ մնացին
անվնաս, բայց մի տունն իմ այրեցեալ է և ի միւսում ամենայն կարասիք

տան և ինչք իմ կողոպտեալ: Այժմ քշնամին վանեալ փախչի ի սահմանացս. սաստկագոյն կորուստ քե ի կողմանէ մարդկանց և գինուց և քե ի կողմանէ այլոց պատրաստութեանց նորա անպատմելի ե: Իրաւի մեծ եղև աղորմութիւն Տեառն ամենագթածի ի վերայ մեր, որ գկնի այսփանեաց նեղութեանց պարգևեաց մեզ գկատարեալ ազատութիւն ի յանմարդագոյն արձակմանց քշնամույն (ընդգծումը մերն է—Մ. Ն.):

Եւ յայլում ամենայնի յուսալով զի Սրբազնութիւն ձեր իցէ ի բարի դրութեան և ցանկանալով ողջութիւն անձինդ՝ մաղթեմ օրհնութեանդ օթանդակութիւն և մնամ կատարեալ մտերմու...

Իմայինք ամենեքին սրբոյ աջոյդ խոնարհութեամբ համբոյր մատուցանեն և զօրհնութիւն հայցեն ի Սրբազան հօրէդ:

1812 ղեկտեմբերի 19, Ս. Պ. Բ.:

Հազարյանի այս նամակում, որ գրված է 1812 թ. հայրենական պատերազմի օրերին տեղի ունեցող ղեկաբերի ժամանակ, առանձնապես ընդգրծված է ոռւս զորքերի ունեցած խոշոր հաջողությունները և Նապոլեոնի բանակի խայտառակ պարտությունը: Այս փաստաթուղթը, որ ոռւս ժողովրդի 1812 թ. հայրենական պատերազմի մասին եղած հայկական աղբյուրներից առաջիններից մեկն է, միանգամ ես վկայում է ոռւս մեծ ժողովրդի անսահման հզորության, արիության և հայրենասիրության մասին: